

צרעת גחזי

פתיחה

פרשיות הצרעת תופסות מקום נרחב בתורה. צרעת הבגד, צרעת הבית וכמובן צרעת האדם מובאות בתורה לפרטיהן, תיאורן, דרכי טהרתן וכו'.

לא כן בנביאים. מעטים מאוד הם מקרי הצרעת המוזכרים בספרי נביאים וכתובים. למעשה ידועים שמותם של שלושה בלבד: עוזיהו מלך יהודה, נעמן שר צבא ארם וגחזי נערו של אלישע.

אצל חז"ל נתפסת הצרעת כמחלה שונה מכל מחלה אחרת. אין היא נגרמת ע"י גורמי הטבע כגון: קור או חום, מחלה תורשתית, פצע וחבורה וכיו"ב. הסיבות לבואה של הצרעת הן רוחניות והדבר מפורש במדרשי-חז"ל¹.

במאמר זה אנסה לברר מה היה חטאו של גחזי, חטא שגרם לאלישע להענישו בצרעת, הוא ובניו עד עולם.

מבוא

צרעתו של גחזי מופיעה במלכים ב' פרק ה'. לא ננתח את הפרק לפרטיו, אף כי בנייתו כזה ניתנת ללמוד עליו רבות, אלא נסתפק בפרטים הרלוונטיים לשאלה אותה הצגנו.

תחילה נעמוד על מבנה הסיפור: הפרק מחולק למעשה לשני סיפורי משנה. הראשון בפס' א-יט ונושאו נעמן, והשני בפס' כ-כז ונושאו גחזי.

כאשר אנו באים לחפש הסבר לחטא ועונשו, יכולים אנו לגשת לבעיה משני כיוונים: האחד – מכיוון החטא, והשני – מכיוון העונש².

בעבור שמי הגדול

נתחיל בבחינת המעשה. הסיפור לכאורה פשוט: נעמן שר צבא ארם מצטרע, הוא מגיע לאלישע הנביא אשר מרפאו מצרעתו. אלישע ממאן לקבל שכר, אך לאחר מכן רודף גחזי נערו אחרי נעמן ונוטל שכר. השאלה העולה היא: מדוע רודף גחזי אחרי נעמן בניגוד גמור לרוח מעשיו של אלישע, שלא רוצה כל תשלום?

הגישה הפרשנית המקובלת בלימוד היא – רדיפת בצע. גחזי פשוט "חמד" את ממונו של נעמן. כיכרות הכסף וחליפות הבגדים סינוורו את עיניו, והוא לא יכול היה לעמוד בפיתוי.

לא נראה שרדיפת בצע לכשעצמה חמורה עד כדי עונש בצרעת עולם, אולם כאן נצטרפה לרדיפת הבצע עבירה חמורה – חילול ה'.

אלישע אינו רוצה להצטייר כרופא-אליל. מטרתו היא אחת: "יבוא נא אלי וידע כי יש נביא בישראל" (פס' ח)³. לכן מסרב הוא לקבל תמורה⁴. גחזי, ברודפו אחרי נעמן ובנטולו שכר ממנו, שם לאל את מאמציו של אלישע. הכתוב מדגיש את להיטותו של גחזי: "חי ה' כי אם רצתי אחריו... וירדוף

1. וראה להלן.
2. וביתר ביאור: אם נבחן את המעשה, ננתחו, נשווה למעשים דומים המוכרים לנו, נוכל גם להבין את שורשו ולמצוא את מקורו. דרך אחרת להתחקות אחר שורשם של דברים היא לחפש ולבחון את העונש.
3. כפי שאכן קורה: "הנה נא ידעתי כי אין אלוקים בכל הארץ כי אם בישראל" (טו).
4. בגמרא: "הרוצה ליהנות יהנה כאלישע... כדמצינו באלישע דמאנשים צדיקים קיבל צדקה אבל מנעמן לא רצה לקבל דאע"פ שנעשה גר תושב לא רצה לקבל ממנו ולא היה כדאי שיזכה ע"י אלישע! וזהו פירוש הגמרא: הרוצה ליהנות יהנה כאלישע, פירושו שיתכנין בלקחו הצדקה כדי לזכות את העשיר הנותן לו" (כתר שם טוב תל).

גחזי... ויראה נעמן רץ אחריו... "כי-כ"א). אלישע נשבע: "חי ה' אם אקח" למנוע חילול ש"ש, וגחזי: "חי ה'... ולקחתי" – ומחלל שם שמים.

וכך אומר המדרש:

מכאן א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום על י"א דברים הצרעת באה... ועל המחלל שם שמים – זה גיחזי שרץ אחר נעמן ליטול ממנו ממון, שנאמר: "וירדוף גיחזי אחריו נעמן וגו', אלישע קידש שמו של הקב"ה שלא רצה ליטול מנעמן כלום, וגיחזי רדף אחריו ונשבע לו לשקר ששלה אצלו שישלה לו ממון, נמצא זה מחלל שם שמים מה שקידש אלישע, אמר לו הקב"ה לגיחזי: רשע, אתה אמרת: 'חי ה' כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה' נשבעת בשמי כדי לחלל, חיך מאומה אמרת – ומומו אתה נומל: 'וצרעת נעמן תדבק בך'... (במדבר רבה, פרשה ז', ה').

זאת האלה היוצאת...ואל בית הנשבע בשמי לשקר

תשובה אפשרית שניה אפשר למצוא במדרש דומה המופיע בגמרא בערכין (טז ע"א)⁵:

א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן על שבעה דברים נגעים באין: על לשון הרע, ועל שפיכות דמים, ועל שבועת שוא, ועל ועל גילוי עריות, ועל גסות הרוח, ועל הגזל, ועל צרות העין... ועל שבועת שוא, דכתיב: "ויאמר נעמן הואל קח ככריס", וכת"י: "וצרעת נעמן תדבק בך" וגו'...

השבועה המדוברת כאן היא כנראה זו שנשבע אלישע לנעמן: "חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח", כאשר גחזי הוא העובר עליה, בלוקחו את הכסף בשליחותו של אלישע, כביכול.

חסד לאומים הטאת

תשובה שלישית, אף היא דרך בחינת המעשה, מעלה כיוון אחר, שפותח גם פתח לסנגוריה על גחזי.

"ויאמר גחזי... הנה חשך אדוני את נעמן הארמי הזה מקחת מידו את אשר הביא חי ה' כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאיתו מאומה" (כ').

לא בכדי משתמש גחזי בביטוי: "הארמי הזה", לא "נעמן שר צבא ארס", לא "נעמן גיבור החיל", אלא – "הארמי הזה" – ביטוי של גנאי.

באותה תקופה מכבידה ארס את ידה על ישראל⁶. והנה נקרית סוף סוף לפני אלישע הזדמנות להשיב לארס כגמולם – והוא מוותר עליה!

כך רואה גחזי את פני הדברים. בהשבעו "חי ה'" הוא מתכוון לקדש שם שמים!

"ולקחתי מידו מאומה" – מה שחשוב זה עצם הלקיחה יותר מאשר הדבר הנלקח, "מאומה" – העיקר לקחת! וגחזי אכן משיג את מטרתו. נעמן נופל לקראתו ומפציר בו לקחת – כעבד המתחנן לפני רבו.

מרוצה מהישגו הפרטי – אך בעל המשמעות הלאומית – יכול גחזי לשוב אל אלישע כמנצח.

אך לא כך קורה – גחזי מסתיר מאלישע את מעשהו, וסופו שנדחה ע"י אלישע בעוון מעשה זה.

ראיתו של אלישע רחבה ומרחיקת-לכת יותר מזו של גחזי. אלישע רואה נגד עיניו הזדמנות פז לקרב את הארמים, ואולי להפסיק את המאבק המר בין שתי הממלכות. "העת לקחתי!!" שואל אלישע את גחזי, וכוונתו – האם ע"י לקיחת כסף, בגדים, שדות ועבדים תוכל לקרב לבבות, לאחות קרעים, להשכין שלום?

לגישה מעין זו של גחזי אין מקום בבית מדרשו של אלישע.

שפת לשון זדבת עם

עד כה ניסינו לתת תשובה מתוך ניתוח המעשה. עתה ננסה לענות מתוך ניתוח העונש.

לשון הכתוב היא: "וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם, ויצא מלפניו מצורע כשלג" (כז).

⁵ מובא גם בילקוט שמעוני רמז רל.

⁶ עיין מ"א פרקים כ' וכ"ב ומל"ב פרקים ו' וחי' ועוד.

המלה צרעת, מלה מנחה בפרק⁷, מופיעה בפס' זה בשתי צורות – שתי קונוטציות. האחת – "צרעת נעמן" וזיקתה לתת-סיפור הראשון. השניה – "מצורע כשלג" – זיקתה למשה ומרים. נתחיל דווקא מהסיפא.

אחד האותות שמקבל משה בסנה היא הצרעת: "ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג"⁸. ביטוי זה מופיע אצל מרים: "והנה מרים מצורעת כשלג"⁹. ממרים למדו חז"ל למשה ולכל התורה כי צרעת באה בעוון לשון הרע, שכן: "ותדבר מרים ואהרן במשה על-אודות האשה הכשית אשר לקח כי אשה כשית לקח"¹⁰. ועל משה דרשו: "מזה בידך"¹¹ – מזה שבידך אתה חייב ללקות שחשדת בכשרים"¹², וכוונתם לפסוק הקודם: "ויען משה ויאמר והן לא – יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה'".

הפעם הנוספת היחידה בתנ"ך שצרעת נדמית לשלג היא אצלנו, והדבר אומר דורשני. גם חז"ל נדרשו לעניין:

ר"ש בן אלעזר אומר: אף על מספרי לשה"ר נגעים באין, שכן מצינו בנחזי שכפר לשון הרע כרבו, ודבקה בו צרעת עד יום מותו, שנאמר: 'צרעת נעמן תדבק בך... ויצא מלפניו מצורע כשלג'.
(אבות דרבי נתן פ"ט, ג')

ברם, לא ברור לאיזו לשון הרע התכוונו חז"ל. יש המפרשים שהכוונה למעשה החייאת בן השונמית, שהובא בפרק הקודם, שכשנשלח גחזי להחיותו לא נמנע מלספר לכל הנקלע בדרכו על ציוויו המוזר של אלישע.

את מוצא בשעה שבא אלישע להחיות את בנה של שונמית אמר לו: 'קח משענתי בידך ולך. כי תמצא איש לא תברכנו, וכי יברכך איש לא תעננו, והוא לא עבד כן, אלא כד פגע בר נש ביה ואמר ליה מאיין ולאייין גיחזי ו'¹³. אמר ליה אנא אויל מחיה תמים ו...
(ירושלמי סנהדרין פ"י סה"ב)

אפשר גם לומר שלשון הרע המדוברת היא בפרשתנו. לאחר סרוב אלישע לקחת הכסף, רודף גחזי ומבקש מתת, בכך הוא מציג את אלישע כהפכפך רודף בצע.¹⁴

בגרסת הגר"א לאבות דרבי נתן מופיע נוסח קצת שונה – לא "מספרי לשה"ר" אלא "מספרי שקרים":

רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף על מספרי שקרים נגעים באין, שכן מצינו בניחזי שספר שקרים כרבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו, שנאמר: 'צרעת נעמן תדבק בך... ויצא מלפניו מצורע כשלג'.

מובן שהשקר המדובר הוא השקר של גחזי: "אדוני שלחני"¹⁵.

באומרו: "אדוני שלחני" מנסה גחזי להסיר מכתפיו את האחריות להפכפכות ושינוי הטעם.¹⁶

על לשון הרע, על דבר שקר, על בריחה מאחריות – נענש גחזי בצרעת.

-
7. מופיעה 7 פעמים.
 8. שמות ד', ו.
 9. במדבר י"ב, י.
 10. שם שם א.
 11. שמות ד', ב. כך הכתיב של המילה; (הקרי "מה זה").
 12. רש"י שם.
 13. לשון צחוק.
 14. הבנין יהושע, פירוש על אבות דרבי נתן, משלב בין שתי הדעות, ואומר שגחזי לקח על לשה"ר, ובניו על שבועת השוא שנסבע.
 15. מעניין להקביל לכך את לשון המדרש במד"ר: "ועל לשון שקר – זו מרים, שנאמר: 'ותדבר מרים ואהרן במשה', ומה כתיב אחריו: 'ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת' (במד"ר שם).
 16. אלישע דוחה את לשה"ר שיצר גחזי כלפיו באומרו: "לא לבי הלך כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך". בכך מתכוון אלישע לומר – לבי אינו הפכפך ולא יסוב לאחוריו כמו אותו האיש שעצר את מרכבתו והפך פניו אליך.

תחת ההדס יעלה מרפד

נחזור לרישא של פסי' כז: "וצרעת נעמן תדבק בך". אלישע מעניש את גחזי בצרעת אך לא בסתם צרעת אלא בצרעת ספציפית מאוד – צרעתו של נעמן. בראש המאמר חילקנו את הפרק לשני תת-סיפורים ובהם שני גיבורים העומדים זה מול זה – נעמן וגחזי, וליתר דיוק עומדים זה תחת זה.

הביטוי: "צרעת נעמן" מלמדנו כי עונשו של גחזי בא תחת עונשו של נעמן. הזהות בעונש פותחת כיוון לפרש שגם החטא זהה. ננסה לברר אם כן במה חטא נעמן.

הבאנו לעיל את המדרש מערכין טז. במדרש זה מובאים שבעה דברים שבעטיים באה הצרעת. גחזי הוא דוגמא לנשבע לשוא. אך אותו מדרש מביא גם סיבה אחרת שיכולה לתת הסבר לצרעת גחזי, והיא – גסות רוח.

הדברים מפורשים במדרש מקביל למדרש שצוטט לעיל:

מכאן איך יהודה הלוי ב"ר שלום: על י"א דברים הצרעת באה... ועל גסות הרוח – זה נעמן, שנאמר: 'ונעמן ושר צבא מלך ארם] היה איש גדול', מהו גדול? שהיתה רוחו גסה מפני שהיה גבור חיל, ועל ידי כך נצטרע... ועל המחלל שם שמים – זה ניהוי שרץ אחר נעמן ליטול ממנו ממון, שנאמר: 'זירדוף ניהוי אחרי נעמן וגו'. אלישע קידש שמו של הקב"ה, שלא רצה ליטול מנעמן כלום, וניהוי רדף אתריו ונשבע לו לשקר ששלח אצלו שישלח לו ממון, נמצא זה מחלל שם שמים מה שקידש אלישע. אמר לו הקב"ה לניהוי: רשע, אתה אמרת: 'חי ה' כי אם רצתי אחריי ולקחתי מאתו מאומה' – נשבעת בשמי כדי לחללו – חיך, מאומה אמרת – ומומו אתה נוטל: 'וצרעת נעמן תדבק בך'...

(במדבר רבה, פ"ז, פסקה ד')

דבריהם מתבססים על הנאמר אצלנו: "כי בו נתן ה' תשועה לארס". ואיזו היא התשועה האמורה? זה מותו של אחאב, ככתוב: "ואיש משך בקשת לתמו ויכה את מלך ישראל בין הדבקים ובין השרין ויאמר לרכבו הפך ידך והוציאני מן המחנה כי החליתני"¹⁷. דורשים חז"ל כי אותו אלמוני שעל ידיו בא הנצחון לארס הוא נעמן.

אך נעמן לא תופס את עצמו כפרט מקרי במהלך האלוקי הכללי. לבו מנשא לומר: "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה", והכתוב משיב לו באותה לשון: "והאיש היה גיבור חילי" – אך מצורע, ומצורע חשוב כמותי. אלא שארס ונעמן גיבורים אינם מבינים את מקומם, והפיתרון יבוא באמצעות כניעה לפני נושא דבר ה' בעולם – הנביא אשר בשומרון¹⁸.

נעמן מגיע לשומרון אבל אין בו את הנכונות להשתנות, לשנות תפיסה ולעזוב את גאוותו. שיאה של גאווה זו נמצא בפסי' ט': "ויעבא נעמן בסוסיו וברכבו ויעמוד פתח הבית לאלישע". נעמן מגיע ככובש, בסוס ורכב, ומצפה להתרפסותו של הנביא.

אך הדברים מתפתחים אחרת – הנביא כלל אינו יוצא אליו, אלא שולח שליח המורה לנעמן לרחוץ בירדן. רחיצה – מעשה פשוט וטכני.

בחמת זעם פונה נעמן לשוב לביתו. במאמצים גדולים מצליחים לבסוף עבדיו לשכנעו לעשות כדבר אלישע, ומרגע הסכמתו נהפך לבו. נעמן הופך לאדם אחר. ואם קודם צווה לרחוץ, הרי שעכשיו הוא יורד וטובל.

שני שלבים יש בטבילה:

הראשון – בהיכנס האדם הטובל מתחת למים הוא נעלם, ולמעשה מתבטל כלפי העולם¹⁹.

השני – ביציאתו מהמקווה הרי הוא כנוול מחדש²⁰.

או אז מבין נעמן את מעמדו האמיתי, מכיר בזה אשר לו הגאווה ויעל ישראל גאוותו" באומרו: "הנה נא ידעתי כי אין אלוקים בכל הארץ כי אם בישראל".

17. מלי"א כ"ב, לד.

18. עוד נקודת מבט אירונית נמצאת בפסי' הבא: "וארס יצאו גדודים", והתוצאה: "וישבו מארץ ישראל נערה קטנה".

19. בשם סבי הי"ו.

20. ומכאן מובן גם הביטוי: "וישב בשרו כבשר נער קטון ויטהר".

בשובו לאלישע אין הוא ניצב עוד ככובש, אלא מגיע "הוא וכל מחנהו", ולא רק בחיל החלוץ – סוסיו ורכבו – "ויעמוד לפניו" – כעבד העומד לפני רבו.

ואת כל זה רואה גחזי ואינו מפנים. באותו פח בו נפל נעמן נופל גם גחזי.

גחזי איננו סתם רודף בצע, לא רק רדיפת-בצע פשוטה מניעה אותו לחלל שם שמים, לספר לשה"ר, לשקר, להישבע לשקר. הדברים עמוקים מזה.

הגמרא בסנהדרין (דף ק') אומרת: "מפני מה נענש גחזי? מפני שקרא לרבו בשמו, שנאמר: 'ויאמר גחזי זה בנה אשר החיה אלישע'".

גחזי אינו מוכן לקבל את מרותו של אלישע, אינו מוכן לשבר את גאותו ולעמוד לפניו בהכנעה כפי שעושה נעמן לאחר הטהרות, ולכן גם איננו רואה עצמו מחוייב להחלטתו של אלישע שלא ליטול שכר, שלא לקבל את ברכתו של נעמן, ולבו אינו נוקפו על כך.

ברודפו אחרי נעמן מתנהג גחזי כאדון עצמאי. נעריו נושאים לפניו את מתתו של נעמן, משלח הוא אותם כאדון המשלח את עבדיו. אך החמור מכל מגיע אחר כך: גחזי שב אל אלישע אך לא עומד לפניו כעבד לפני רבו, אלא: "ויעמוד אל אדונו" – **כשוה אל שוה**.

וכשם שנעמן נענש בצרעת בעוון גאותו – כך גם גחזי. תקונו יבוא בצרעת, ולא סתם צרעת – אלא **צרעת נעמן**.

ברם, גם מאלישע אין חז"ל חוסכים את שבט ביקורתם כשהם מורים לדורות (סנהדרין ק"ז ע"ב): "לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו"²¹.

מכאן והלאה לא מוזכר יותר גחזי בתנ"ך²², אך בחז"ל ישנה התייחסות: "ויבא אלישע דמשקי' – למה הלך! להחזירו לגחזי בתשובה ולא חזר"²³.

וכסוף פסוק נשנית המשנה במסכת סנהדרין:

שלושה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא. שלושה מלכים – ירבעם, אחאב ומנשה. רבי יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר (דה"ב ב' לג): "ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו וישיבהו ירושלים למלכותו". אמרו לו: למלכותו השיבו ולא לחיי העולם הבא השיבו. ארבעה הדיוטות – בלעם ודואג ואחיתופל וגחזי.²⁴

21. "ולא כרי' יהושוע בן פרחיה שדחפו לישו הנוצרי בשתי ידיו".

22. למעט תחילת פרק ח', ואכמ"ל.

23. סוטה מז ע"א.

24. מעשה היה לפני שלוש מאות שנה היה חסיד אחד בעיר לבוב וחנינה שמו שהיה משכים בחצות והולך לבית הכנסת לערוך שם תיקון חצות, והיה שוהה שם עד הבוקר ואז היה מחזיר המפתח לשמש ולפני מעריב היה חוזר ומבקשו ממנו. וכך נהג ל"ה שנה. לילה אחד חיפש המפתח ונתברר לו ששכח לבקשו, והחליט לומר תהילים לאור הירח. והנה הופיע בפניו אדם יפה תואר ומראהו כמראה אלוקים, ושאלו היכן גר ר' דוד בעל הטי"ז. [אמר לו, ואחר] חזר לומר תהילים, אבל מיד הופיע אדם שני ושאלו כני"ל היכן גר הטי"ז, ואמר לו. והנה שמע בשלישית קול צעדים והחליט לילך בעקבות האיש שיופיע. והנה הופיע איש לבוש סחבות ושאלו כני"ל. שאלו [חנינה החסיד הנ"ל] מי הוא ומי שני האנשים שבאו קודם. ואמר [האיש השלישין] אני גחזי והאיש הראשון היה אליהו הנביא והשני אלישע ושניהם הלכו אל הטי"ז שיתפלל עלי בבית-דין של מעלה שלא איענש עוד, שבזמנו של אלישע דחפני ולא קיבלני ולכן צריך אני לסבול יחד עם ג' בני. למחרת הלך חנינה לבית הרב וקידם הרב פניו ואמר לו: נכון הדבר, אמש היו אצלי אליהו ואלישע וגחזי, זכית לראות את אליהו ואלישע כי ידעו שנצטערת שלא היית יכול לומר תיקון חצות וכיבודך בהופעתם. (סיפורים על גדולי ישראל לר"ש גוטמן מובא בילקוט מעם לועז על הענין).